

Küldetés és Költészet – a Líraértelmezés Dramaturgiája (A költőszerep lehetőségei Közép-Európában – tanulmányok Illyés Gyuláról)

„Repüljetek szavak, / kiáltatok, ti emlékek, /
zúdulj föl nép, sustorogd szét, / a te nevedben
beszélék.”

„...Így tünődtem átmenőben, / lábbal taposva
szinte a konok, / csikorgó anyagot, mert én a
versben / mindig az ilyen nyers valót kerestem, /
remélve, egyszer mégis felragyog!”

„Gondolatoddal tégy túl a lángelmén, / az lesz a
nagy dolog! / De még nagyobb: / mondd el az
egyszerű nép napi nyelvén.” (Illyés Gyula)

Konferencia '97 szeptemberében. Szekszárdon, az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskolán. Nemcsak Illyésről esik szó. De szélesebb értelemben is – az általa képviselt költőszerepről. Vagyis: a küldetéses költészetéről, a „váteszmagatartás” lehetőségeiről, nemzeti elkötelezettségről, közéleti szerepvállalásról. Most itt vannak az elhangzott előadások. Kötetbe foglalva; tanulmányokká kerekítve. A téma körülhatároltán adott. A költőszerep lehetőségei. De önmagában lehetetlen szólni erről. Kell hozzá az egész Illyés-líra, életmű és magatartás rangjának és minőségének értelmezése. Ez történik a kötetben is.

A lírai ént előtérbe állító, nemzeti-közösségi gyökereit megfogalmazó, feltáró, értelmező-reflektáló költészet. A három idézet-mottó e költészet három vonását jelzi. E líra három pszichológiai-poétikai sajátosságát. Persze inkább ars poetica jelleggel. Azaz nem feltétlenül a megvalósulás, de feltétlenül a szándék szintjén. Ezért mind-egyikben főként kérdés, nem válasz. Gond, nem megoldás. Csak röviden róluk.

Az első mögött küldetés és költészet összefüggése. Ama bizonyos nemzeti-közéleti szerep. A parasztságnak ígért föld emlegetése. A megszerzésére irányuló új honfoglalás. És ami ehhez kívántatik: „egy új Dózsa egy új sereggel”. Erről és főként ennek a nevében beszél. Csakhogy miként függ ez a költészet rangjával össze? Vagyis miként függ össze küldetés és költészet? A küldetés közvetlen megfogalmazása a költészet nyelvi közegében? Ami mégiscsak öntörvényű szellemi-művészi szféra és produktum. A küldetés hozzáad valamit a költészet rangjához vagy levon valamit a költészet rangjából? Megemeli a szintet vagy süllyeszti? Tegnapi hiteles magatartást képvisel vagy mai érvényes lehetőséget? Húsz évvel ezelőtt biztos értékteremtésről esett volna szó. Tíz év óta valószínűleg értékvesztésről. Legalábbis az érték

megkérdőjelezéséről. Vagy akkor főként lelkesedés. Most főként fanyalgás. Ez a konferencia fő témája. Ekörül az ellentétek. Nem látványosan, de érzékelhetően.

A második mögött az Illyés-líra egyik poétikai sajátossága. Legalábbis egy domináns vonulatában. Az objektív-tárgyias líra nagy korszaka. Témájában és tónusában is. Ami domináns a *Nehéz földben*, a három epiko-lírikus poémában és több mint egy évtized lírájában. Egészen a '43-as *Szembenézve* és a '45-ös *Egy év* című kötetekig. E vonulatnak, bizonyára az egész életmű egyik értékcentrumának, valóban ez a tétje és titka. A „csikorgó anyag” és „nyers való” a versszerkezetben. Amely „egyszer mégis felragyog”. Vagy felrepül. És fellendíti a „csikorgó anyagot” és „nyers valót” a költészet anyagot átszellemítő és valót átlényegítő, örök elvontságaiba. Csupán az a kérdés: valóban teszi vagy mindig teszi? Nos, valóban teszi, de nem mindig. Ha igen, azaz felragyog és felrepül, nagy küldetéses, emelkedett nemzeti líra lesz belőle. Mint – mondjuk – a *Szomorú béresben*, a *Három öregben* és a *Bartók-rapszódia*iban. Ha nem, azaz nem ragyog fel és nem repül fel, kopogó, didaktikus-patetikus, földhöz tapadó líra lesz belőle. Mint – helyenként – a *Két kézben*, *Az építőkhöz* és *A Statisztika-kertben* írott versekben. Közvetetten – a szerepváltozatok elemzésében – e gondok is ott vannak az előadásokban.

A harmadik mögött is az Illyés-líra egyik poétikai sajátossága. Hogy nemcsak küldetéses költészet, ama bizonyos nemzeti-közéleti szerep – a „csikorgó anyag” és „nyers való” megszólaltatásában. De mindez „az egyszerű nép napi nyelvén” is. Petőfi ihlette, XIX. századi, nép-nemzeti ars poetica. Legalábbis annak egy XX. századi változata. De – érdemes végiggondolni – ritkán valósul meg. Még leginkább az epiko-lírikus poémákban, a *Három öregben*, a *Hősökről beszélekben* és az *Ifjúságban*. Meg a költői útírajzokban. A Bulgáriáról szóló ciklusban és a *Verses útínaplóban*. És a nagy történelmi változás szülte lírai örömversekben; a *Cserepezőkben* és a *Megy az ekében*. Igaz, a három epiko-lírikus poéma az életmű legmagasabb művészi rangját reprezentálja. De a költői útírajzok nem. És a lírai örömversek sem. Persze ez utóbbiak – méltán vagy nem – mostanában keveset emlegettetnek. Ezekén túl e költészetben sok minden van, ami „az egyszerű nép napi nyelvén” való megszólalást megnehezíti, netán lehetetlenné is teszi. Csak a két legfontosabbat. Az egyik a korábbi tárgyiasságot megszervező avantgarde ihletettségu szemléletmód, mondat szerkezet, formakincs. A másik a későbbi klasszicizálódást kísérő virtuóz ritmusszervezés és arisztokratikus rímszerkezet. Mindkettő pedig a popularitás szándékával szembeszegülő arisztokratikus minőség. Nagyon közvetetten – szerepváltozatok elemzésében – e gondok is ott vannak az előadásokban.

A kötetben érvényesül egy nem nagyon látványos, de jól érzékelhető és éppen ezért még izgalmasabb, mondhatni dramatikus szerkesztés. Ami világossá teszi az előadásokban, a szerepprobléma elemzésében – ha nem is szövegszerűen megfogalmazódó – vitát. És emögött a líraértelmezések, irodalomelméletek, esztétikák szembenállását, közvetetten megsejtetett drámáját. És e dráma dramaturgiáját. Hogy e dráma és dramaturgia jól érzékelhető, a szerkesztő, N. Horváth Béla munkáját dicseri. Egy nyitó és záró tanulmány, ami a küldetéses költészet és „váteszmagatartás” minőségét megkérdőjelezi. Legalábbis megrajzolja e szerep és minőség körül körvonalazódó dilemmákat. Közöttük a többi tanulmány. Amelyek e minőségeket igenlik. Legalábbis nem vitatják. Változatait felsorakoztatják és értelmezik.

A küldetéses költészet és „váteszmagatartás” minőségét megkérdőjelező, legalábbis e szerep és minőség dilemmáit megrajzoló nyitó és záró tanulmány Kulcsár Szabó Ernő és Fried István munkája.

Kulcsár Szabó nem tagadja az Illyés-líra rangját. De felvillantja e költészet nem eredeti, másodlagos jellegének a lehetőségét is. Legalábbis kételyt sugall az egyértelműen innovatív jelleg kérdésében. Amennyiben költői eszköztárának néhány meghatározó motívumát József Attilához, Szabó Lőrínchez, Kosztolányi Dezsőhöz köti. Majd izgalmasan elemzi: a szerep, a küldetéses költészet és „váteszmagatartás” hogyan rejti magában a lírai retorika egysíkúságának, a költői nyelv elszegényedésének veszélyét. És miként rejti magában a költői szabadság hamis tudatának és a költői függőség, (önfüggőség) valóságának e lírában fel nem oldott ellentétét. Amely ez egész költészetben a központba a költői nyelv és lehetőségei helyett a költői ént és szerepeit helyezi.

Fried kételyei a konferencia témájának mindkét elemét mozgásba hozzák. A költőszerep és Közép-Európa fogalmát is. Főként a kettő összefüggésének hazai tradícióit. Kimutatván: a komparatiztika fényében válik láthatóvá, hogy merőben más gyökerekből táplálkozik Eötvös és Petőfi méltán sokat idézett küldetés- és szereptudata. Csak az érzelmileg színezett emlékezés mossa e két, egymástól eltérő tradíciót össze. Majd Márai nyomán állítja szembe a költői szerep és magatartás két változatát. Egy külső és egy belső indíttatású, egy politikai és egy poétikai ihletettséggű változatot. A küldetéses költőt, aki sorsot és létállapotot ostoroz. És a csak költőt, aki nyelvet és ritmust csiszol. Az egyik közvetlenül akar formálni életformát és történelmet. A másik közvetetten akar formálni magatartást és műveltséget. Nyilván ez utóbbit is „korának érzeménye” hevíti. És ne szakítsa ketté „lantja húrjait”!

A küldetéses költészet és „váteszmagatartás” dilemmáit megrajzoló nyitó és záró tanulmány között a más megközelítések egész sora. Nagy részük e minőség és rang elismerése és elemzése. Két dolgozat indul el más irányba. És vet fel tartalmilag vagy módszertanilag különálló problémát. Tamás Attila és Németh G. Béla gondolatmenete. Tamás dolgozata a szerep és a hozzá kötődő hang minőségeit és változatait értelmezi. Ebből vezet le két nagyon lényeges kérdést. Először a társadalmi-közéleti és az irodalmi-művészeti szerep viszonyát. A közéleti elkötelezettség nem akadályozza-e az esztétikai értékteremtést? Hozzáad valamit a művészi ranghoz vagy levon valamit belőle? Másodsor a társadalmi-közéleti és az irodalomtörténeti-fejlesztésbeli szerep viszonyát. A közéleti elkötelezettség nem akadályozza-e az irodalomtörténeti innovációt? Hozzáad valamit az irodalomtörténeti ranghoz vagy levon valamit belőle? Németh dolgozata a háború utáni, Illyés szerkesztette *Válasz* három évfolyamát elemzi. Nem a szépirodalmi, hanem az elméleti, szociológiai, politikai, publicisztikai vonulatot. Éreztetvén a közelgő „fordulat” atmoszferikus nyomását a megfogalmazódó gondolatmenetekben. A dolgozat főként módszertanilag érdekes. Az eszme- és művelődéstörténeti megközelítés világos példája. Amint az irodalomtörténeti folyamatokat az eszme- és művelődéstörténeti folyamatokba beágyazza. Az egyidejű tendenciákat egymás felől, kölcsönösen-párhuzamosan megvilágítva.

A többi dolgozat nagyrészt a szerep, a küldetéses költészet, a „váteszmagatartás” változatait vizsgálja. Pomogáts Béla ennek alakváltásait a teljes pályaképpen. Görömbei András megvalósulásait a líra reprezentatív verskompozícióiban. N. Horváth

Béla alapvonásait a pálya kései szakaszán. Tasi József az életművet és szerepet az ötvenes években. Domokos Mátyás egy sajátos lírai-poétikai vonást. A szerephez kötődő humort, iróniát-öniróniát. Kántor Lajos pedig – értelemszerűen – Illyés erdélyi kapcsolatait.

E vonulatban, a szerep, a küldetéses költészet, a „váteszmagatartás” értelmezésében Bíró Zoltán megy a legmesszebbre. Kimondva e közéleti-költői minőség végső logikáját. Hogy alapjaiban értelmezve nem szerepvállalásról és magatartásról van szó. Hanem nemzeti-történelmi sorsról. És az ezzel való alkatilag veleszületett vagy szükségszerűen kikényszerített sorsazonosságról. Végkövetkeztetései vagy inkább végső kérdései a ma dilemmáit érintik. Mi lesz az irodalommal e nemzeti-közösségi sorsvállalás nélkül – a globalizáció korában? Hol fogalmaztatnak meg és képviselhetnek a társadalmi létkérdések, ha a politika ezek megfogalmazására és képviseletére képtelen?

Eddig a kötet tanulmányainak két vonulata. Látns, manifesztté sehol sem váló vitájukban a mai irodalom- és különképpen líra-értelmezés kettőssége. Sőt, e kettősség vagy szembenállás drámája, a benne megfogalmazódó érvek dramaturgiája.

Tovább lehet menni egy lépéssel. E drámában és dramaturgiában – vagy legalábbis mögötte – felsejlik a hazai líraértelmezés, de inkább az egész irodalomértelmezés (irodalomtudomány?) „paradigmaváltásának” lehetősége. E lehetőség három igen fontos vonása.

Az első a szerep, a küldetéses költészet, „váteszmagatartás” dilemmarendszere. Hogy egyértelműen tradícióról, csak a múltba utalható minőségről vagy esetlegesen aktualitásról, a jelenben is érvényes lehetőségről van szó? Emögött persze ott van az irodalom és politika viszonyának gondja. Mindenképpen csak irodalomtörténeti ténynek tekinthető a magyar líra és az egész magyar irodalom nagy, politikailag ihletett vonulata? Vagy él e változat a jelenben és élhet e változat a jövőben is? Ez pedig maga után vonhatja a magyar irodalomtörténet újraírásának követelményét. Mint ahogy mindig minden irodalomértelmezésbeli paradigmaváltás újraírja a maga számára az irodalomtörténetet.

A második az irodalom, az irodalmi fejlődés és főként az irodalomtörténet dilemmarendszere. Hogy az irodalomban, az irodalmi fejlődésben és főként az irodalomtörténetben számításba jönnek-e, „irodalmon kívüli”, társadalmi-történelmi, művelődésbeli szempontok? És ha igen, mikor, milyen feltételek között és mennyire? Azaz „exogám” irodalomvizsgálat és irodalomtörténet. Vagy csak „irodalmon belüli”, stílárís-poétikai-narratológiai szempontok jönnek számításba? És ha igen, melyik, milyen feltételek között és mennyire? Azaz „endogám” irodalomvizsgálat és irodalomtörténet. „Exogámia” vagy „endogámia”. Nemcsak a produkció, az író, hanem a recepció, az olvasó felől is.

A harmadik, hogy milyen irodalomelmélet, esztétika, azaz művészetfilozófia van az irodalom, az irodalomértelmezés és főként az irodalomtörténet-írás mögött? Egy a társadalmi-történelmi világra közvetlenül is reflektáló, azt közvetlenül is formálni akaró, azaz végső soron történetfilozófiai indíttatású irodalomértelmezés és irodalomtörténet-írás? Vagy egy a társadalmi-történelmi világra legfeljebb közvetetten reflektáló, azt legfeljebb közvetetten formálni akaró, végső soron poétikai indíttatású irodalomértelmezés és irodalomtörténet-írás? Nyilvánvaló, hogy a hazai tudomány

múltjában az előbbi tendencia volt uralkodó. Nyilvánvaló, hogy a hazai tudomány jelenében az utóbbi tendencia válik uralkodóvá.

Ezek – tagadhatatlanul – lehetnek éles szembenállások. Persze nem kell éles szembenállásokká válniuk. Lehetnének „csak” lényeges különbségek. Sőt, elméletileg igencsak elképzelhető lenne az álláspontok valami mértéktartó, tudományos szektaszempontokat mellőző szintézise. De erre sem különösen a szóban forgó kötetben, sem általánosan a tudomány különböző iskoláiban karakterisztikus törekvés nem mutatkozik.

Nos, hogyan is állunk a szereppel, a küldetéses költészet, a „váteszmagatartás” minőségeivel? Úgy vélem, e minőség nem is gondmentes, nem is elvetendő. Megvannak a lehetőségei, megvannak a veszélyei. Küldetéses költészet? De „küldte-é” valaki? Ha igen, ki és mire? Ha igen, milyen költői rangon képviseli a küldőt és a küldetést? Ha magas költői rangon, lehet a küldetés érvényes is. De érdemes elgondolkozni rajta: nem a nemzeti minőség teremti a költői rangot, hanem a költői rang hitelesíti a nemzeti minőséget. A nemzeti költő önmagában, a nemzeti jellegtől még nem lesz nagy nemzeti költő is. De a nagy költő önmagában, a nagy rangtól még lehet nagy nemzeti költő is. Ám mindenképpen ott rejlik a szerepben az öntúldimenzionálás, a problémátlan próféta-ság veszélye. Hogy a szerep a maga szélsőségeiben elvezethet a fenséges és a nevelés határára is. Mindössze személyes hitem: ahogy Kölcsey Ferenc, Eötvös József, Petőfi Sándor, Ady Endre, Babits Mihály és Illyés Gyula megvalósította, nem jelent számomra semmiféle gondot. Ahogy Szabó Dezső és Németh László megvalósította, az életpálya egyes szakaszain, bizony, igen. Hogy a szerep XIX. századi tradíció, cseppet sem zavar. Minden egyéb mellett: az egész régióinkban a XXI. század küszöbén is jelen van a XIX. század. Miért éppen ez zavarna belőle? És számomra a XIX. századi jelleg semmiképpen sem elmarasztaló minősítés. Amíg nincs az emberi-társadalmi-nemzeti gondokat méltóan reprezentáló politika, miért ne lehetne az emberi-társadalmi-nemzeti gondokat méltóan reprezentáló irodalom? És nemcsak régi gondokról lehet szó. Hanem új, ezredvégi gondokról is. Amiket például éppen az általános globalizáció és az európai csatlakozás teremtett. És végül talán a legfontosabb: egy egészségesen élő és fejlődő irodalomban jelen lehet sok minden. Egymással minőségben vetélkedve. Ám egymást semmiképpen sem megtagadva.

És ne feledjük: változik egy életműben a szerep, a küldetés tartalma és minősége is. Hogy Illyésnél miként, a tanulmányok bőségesen elemzik. Kaphat például – mint Illyésnél is – aktuális társadalmi-politikai jelleg helyett absztrakt, emberséget formáló, történelmi-történetfilozófiai jellegű: „De föl- és fölemelem újra / zúgó fejem, / nézzünk farkas-szemet hát, / történelem.” Vagy kaphat például – mint Illyésnél is – aktuális társadalmi-politikai jelleg helyett absztrakt, életet igenlő, antropológiai-ontológiai jellegű: „nem pénz a pénzt, nem gyilkos gyilkosát, / az élet szüli százszor meg magát.”

POSZLER GYÖRGY